

NAZİRE ERBAY**

Kültürel Bir Değer Olarak Ayasofya'nın 17. Yüzyıldan Bugüne Bir İzdüşümü: Nabi'nin Ayasofya Redifli Gazeli*

A Projection of Hagia Sophia as a Cultural Value from
the 17th Century to the Present: Nabi's Hagia Sophia
Redefined Lyric

Ö Z E T

Kutsal kavramı, bir değer olarak insanoğlumun ilk yaratılış hikâyesinden beri hep var olmuştur. Kutsal, gelenek ya da inanç vasıtasıyla nesilden nesile aktarılır. Kutsal olan şeylerin geleneğin inançla birleştiği durumlarda, belli değerler çerçevesinde yüzyıllardır manevi boyut kazandığı görülmüştür. Mabetler, ikel toplumlardan semavi dinlere kadar hemen hemen her kültürden insanın hayatında, amacına uygun olarak inşa edilen kutsal mekânlardır. Ayasofya da ilk inşa edildiği zamandan itibaren farklı kültürler tarafından kutsal bir mekân olarak kabul edilmiştir. Ayasofya, kutsal olanın sanatsalla bütünüleştiği, İstanbul'un görünümüne de damgasını vuran en eski mabetlerdendir. Edebi eserlerde de sıklıkla yer alan Ayasofya hakkında Nabi'nin de bir gazeli vardır. Nabi gazelinde Ayasofya'yı Müslümanların toplandığı, arındığı manevi iklimine sahip bir mekân olarak anlatır. Nabi Ayasofya redifli gazelinde Ayasofya'ya ait manevi havanın herkes tarafından anlaşılması için sanatlı anlatımdan uzak durmuştur. Nabi gazelindeki beyitleriyle yüzyıllar öncesinden bugüne Ayasofya'nın hep bir 'değer' olarak var olacağına adeta projeksiyon tutar.

ANAHTAR KELİMELE R

kutsal, mabet, Ayasofya, Nabi, gazel

ABSTRACT

The sacred concept has always existed as a value since the first creation of human's story. Through the sacred, tradition or belief, generations are transmitted from generation to generation. When things that are sacred are combined with beliefs in tradition, certain values are seen to have been spiritual dimensions for centuries. Temples are sacred places built in the lives of primitive societies from people of almost every culture up to the samawee religions, in accordance with their purpose. Hagia Sophia was accepted as a sacred place by different cultures from the time it was first built. Ayasophia is the oldest sanctuaries of the holy ones that artfully integrated and also marked the appearance of Istanbul. Which is often found in literary works Nabi has a Hagia Sophia redefine lyric too. In the Nabi lyric, Hagia Sophia is described as a place where Muslims gather and as a spirit place. Nabi, Haghophia has remained far from artistic narration in order to understand the spiritual atmosphere belonging to Hagia Sophia in the redife gazel. With the couplets in the Nabi gazelas, it is almost a projection that Hagia Sophia will always exist as a 'value' for centuries before.

KEYWORDS

sacred, temple, Hagia Sophia, Nabi, lyric

* Makalenin Geliř Tarihi: 15.01.2018 / Kabul Tarihi: 10.03.2018

** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(nazire.erbay@atauni.edu.tr).

Giriş

İlkel toplumlardan modern toplumlara kadar 'kutsal' olan, algı ve uygulamalar bağlamında birtakım değişikliklere uğrasa da, farklı inançlara ait olgu, nesne ve değerlerle bir erdem ve kıymet olarak her daim varlığını devam ettiren kavramlardandır. Daha çok gelenek ve teolojiyle anlam dünyası eyleme dönüşen kutsal, kimi zaman, "Dinlerde Tanrı düşüncesinden bile daha köklü olan en önemli kavramdır." (Güç 1988: 337) Zira, insan müfekkire ve muhayyilesinde tefekkür ve tasavvur edilip kutsala ait olanlarla var olur. Kutsal olan, ilkel toplumların inançlarından, semavi dinlere kadar varlığını insanların belleğinde dünyeviden yani 'diğer'lerinden farklı olarak ezelde yer etmiş ebet mührüdür. Kutsal, gelenek ya da inanç boyutuyla nesilden nesile aktarılır. Bu yönüyle kutsal, geleneğin inançla birleştiği durumlarda, kendi değerleri çerçevesinde aşkın bir mana boyutu kazanmış olur.

Mabetler de insanın ezelden kutsala bağlılığında kültür ve medeniyet farkı gözetmeden hatta zaman ve mekâna dayalı olmadan hem mana hem madde boyutuyla ayrıcalıklı tutulan yerlerdendir. Çünkü mabetler herhangi bir geleneksel bağa, inanca yahut bir dine inananların kutsal görevlerini, ta'at ve ibadetlerini kendilerine has samimiyetleriyle ifa ettikleri dokunulmazlıkları bulunan yerlerdir. Çoğu zaman inancın sanatla da bütünleştiği yerler olan mabetler bu haliyle yapılarındaki maksat itibarıyla kutsala, insanın duyuş ve düşünüşüyle de değer katılan yerler olarak da okunabilir. Dolayısıyla inancın, mabetlerdeki insan varlığıyla ya sembollerle ya da mana cihetiyle sabit hale geldiği rahatlıkla söylenebilir.

Diğer semavi dinlerde olduğu gibi İslam dininde de ibadethanelerin bireyin ve toplumun inanç dünyası açısından mühim bir yeri vardır. İlk akla gelen hususla söylenecek olursa, camiler ve mescitler müminlerin toplanma yeri olarak ehemmiyet arz eder. Bilhassa mübarek kabul edilen günler için mabetlerin önemi ayrıca vurgulanır. "*Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişinizi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.*" (Cuma, 62/9) ilahi kelamı bu kutsiyete açıkça işaret eder. Bunlara ilaveten İslam mabet, ibadet ve insan ilişkisi bakımından diğer dinlere göre farklılık gösterir. Çünkü İslam'da ibadet sadece mabede bağlı olmayıp evde, çarşıda,

pazarda, iş yerlerinde veya yeryüzünün herhangi bir yerinde yapılabilir. Mü'minlerin bu konudaki uygulamalarına Hazreti Peygamberin "Yeryüzü bana temiz bir mescit kıldı." (Buhari, Muhammed b. İsmâil, (1413/1992) hadisi temel teşkil etmektedir. Bununla birlikte, Hz. Peygamberin kendisinden sonra mescitlerin çoğaltılması için teşviki de bu konudaki ayrı bir dikkattir (Buhârî, "Salât", 65; Müslim, "Mesâcid", 24-25). Bu bağlamda da Medine devrinde fiziki olarak ilk müessese olan, Mescid-i Nebevi'nin yapılmasından sonra bu bina esas alınarak gerek Medine'de gerekse diğer İslam beldelerinde mescitlerin sayısı arttırılmış, böylece ibadetler ve bütün diğer faaliyetler konusunda Mescid-i Nebevi örnek alınmıştır. (Güç 2003: 279) Kısacası bir toplanma yeri olarak camiler ya da mescitler Müslümanların ibadet ederek ruhen arınmalarına vesile olan mabetler olmalarının yanında yüzyıllardır beraberliğin, muhabbetin kuvvetlendiği ayrıca inşa edildiği topluma ait çeşitli konulardaki istişarelerin de yapıldığı mekânlardır.

Bu çalışmanın konusu olan dünya sanat tarihinin başta gelen anıtlarından olan Ayasofya, kutsal olanın sanatsalla bütünleştiği, İstanbul'un görünümüne de damgasını vuran en eski mabetlerdendir. Bilindiği üzere Ayasofya'nın ilk inşası kilisedir. Büyük Kilise (Megale Ekklesia) olarak da adlandırılmıştır. Ancak 5. yüzyılda itibaren buraya sadece Sophia denilmeğe başlanmıştır. Ayasofya'nın iç süslemesinin ihtişamı, ölçülerinin bir kilise için alışılmamış büyüklükte oluşu ve hepsinin üstünde, orta mekânına hâkim olan kubbenin yükseklik ve genişliği, her çağda görenleri şaşırtmış ve bu mekâna hayranlık duyulmasına vesile olmuştur. Hıristiyan dünyası bu cüretli kubbenin yapımını insanüstü güçlere bağlamış ve bu durum, dini inanç ile birleşince, Ayasofya Ortaçağ mistizminin eşine erişilmez bir sembolü olmuştur. Ortodoks inancında semavî âlemi temsil eden kubbesiyle Ayasofya yüceleştirilmiş görünümüne kavuşmuştur. Ayrıca bu kubbenin, sanki boşlukta yüzdüğüne inanılması kutsiyetin başka bir vechesidir. (Eyice 1984: 3-4) Bütün bunlarla, yapıldığı yüzyıldan itibaren Doğu Roma'nın en büyük kilisesi olan Ayasofya, hükümdarlara taç giydirme de dâhil birçok dini ve resmi törenin yapıldığı, mimari yönden hayranlık uyandıran özel bir mabet olmuştur.

Ayasofya'nın manevi anlamı aslında inşa edilmiş dönemi ile de irtibatlıdır. Çünkü "Hz. Peygamberin doğumundan az bir müddet önce yapılan

Ayasofya, yapılışıyla adeta bir haberdir. Doğunun dinde Batıyı aştığını, Doğunun yeni bir din hareketine gebe olduğunu muştulayan bir haberdir.” (Karakoç 2011: 206) Bu çerçevede düşünüldüğünde, Ayasofya’nın İstanbul’un fethinden sonra camii olmasıyla birlikte Türkler için dikkat çeken özel mabetlerden biri olarak görülmesini çok yadırgamamak gerekir. Ayasofya, “Bizans devrinde İstanbul’un en büyük kilisesi iken fetih-ten sonra şehrin baş camii haline getirilen ve etrafında zamanla bir külliye teşekkül eden bir mabettir. Yine fetihten sonra şehrin en büyük ibadethanesi olan ‘Hagia Sophia Kilisesi’ Fatih Sultan Mehmet tarafından Ayasofya adıyla fethin sembolü olarak camiye çevrilmiş ve ilk cuma namazı da burada kılınmıştı. Bu sebeple daha sonra Osmanlıda fethedilen diğer şehirlerdeki kiliseler camiye çevrildiklerinde en büyüğünün Ayasofya adıyla anılması adeta bir gelenek haline gelmiştir. (Eyice 1991: 206-210) Bahsedildiği gibi fethin üçüncü gününe tekabül eden Cuma günü Fatih, Ayasofya’ya gelip ilk Cuma namazını askerleriyle beraber kılmıştır. İmamete de İstanbul fethinin manevi mimarı Akşemseddin geçmiş, ilk olarak Fatih namına hutbeyi okumuştur. Hutbenin Fatih tarafından irad edildiği yazılmaktadır. Diğer bir rivayette ise Fatih, Ayasofya’nın camiye tahvil edildiği gün, askerlerine bir hutbe irad etmiştir. Fatih’in iradesi ile Cuma gününden evvel, Ayasofya’daki tasvirler, heykeller ve putlar kaldırılıp, kible tarafına mihrap yapıldığı, minber konulduğu, bütün hazırlıkların Cuma gününe kadar ikmal için mimarlarla ustaların gece gündüz çalıştıkları rivayet olunur. (Akgündüz vd. 2006: 129) Ayrıca Fatih, fetihten sonra Ayasofya’nın yağmalanmasını ve tahribini önlemiştir. Burada ilk namazı kıldıktan sonra camiye kendi hayratının ilk eseri olarak vakfetmiştir. Ayasofya geçirdiği bu tarihi macera ile aslında farklı iki kültür arasında el değiştirirse de kutsalın ve inancın merkezi konumunda olmuştur.

Ayasofya, 24 Ekim 1934’te cami olmaktan çıkarılıp Müzeler Genel Müdürlüğü’ne bağlanmıştır. Bu arada sebepsiz olarak yanındaki medrese yıktırıldığı gibi içeride bulunan camiye ait olan çeşitli eşya ile halılar ve levhalar da kaldırılmıştır. Bunlardan, büyük levhalar daha sonra tekrar yerlerine asılmıştır. Beş yüzyıl Türk eseri olarak hizmet eden bu caminin eşyalarının dağıtılmış olması da ayrı bir dikkattir. Bu çalışmada da örneği verildiği gibi cami olduğu şanlı mazisi içinde Ayasofya, ramazan aylarında bilhassa teravih namazında çok kalabalık bir cemaatin toplanma-

sına imkân vermiş ve padişahın da katıldığı Kadir geceleriyle bayram namazlarında kalabalıklarıyla muhteşem bir görünüş arz etmiştir. Bu da Türklerin burayı manevi anlamda ne derecede benimsemiş olduklarının ayrı bir delilidir. (Eyice 1991: 206-210) Ayasofya içinde yüzyıllardır beslediği bu İslami ve tarihi değer hatta mükellefiyetten dolayı Türkler için büyük bir emanet olarak da düşünülmüştür.

Bu noktada Ayasofya'nın hem İslam hem de Hıristiyan medeniyet ve kültürü açısından dini olduğu kadar bir varlık mücadelesinin de aşkın sembolü haline gelmesi önemlidir. Çünkü, "Ayasofya yalnız Peygamberin gelişini müjdeleyen İslam öncesi bir mucize değil, aslında bugünlere de işaret eden, geleceğe ait bir mucizedir." (Karakoç 2011: 209) denebilir. Farklı dinlerin bu sembolik yapı üzerinde ifade ettiği şey, adeta Doğu ve Batı arasındaki açık ya da gizli savaşın, üstünlüğün kimde olduğunun da göstergesidir demek, abartılı bir söyleyiş olmasa gerek. Bugün bile kullanımı hakkında tartışmaların devam ettiği Ayasofya'nın, yüzyıllarca camii olarak kullanıldıktan sonra bir kilise, müze ya da sadece tarihi bir bina haline dönüştürülmesi aslında yapılan anlaşmalarla Batı'nın bu mabede verdiği anlama ve onun üzerindeki etkisine de ayrı bir dikkattir.

Yüzyıllarca Osmanlıda olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nde de bütün Müslümanların gözbebeği olan Ayasofya kutsal mimari bir yapı olarak Batı zihniyeti karşısında bir ve beraber olmanın da mühim sembollerinden olmuştur. Bugünkü kullanım durumu ya da amacı ne olursa olsun bu mabedin milli ve manevi bir hassasiyet içinde hakkında çok sayıda fikir ve sanat metni ortaya konmuştur. Bunlardan biri de 17. yüzyıl sanatkârı Nabi'dir. Nabi'nin Ayasofya redifli gazelinin yanı sıra bu kutsal mekânı yine bazı gazellerinde değişik benzetmeler içinde kullandığı görülmektedir:

Düşüp cüz'ice kec-saff-ı Ayâsufiyye şeklinde

İmâm olmuş mahalli lafzı satr-ı der-kenar üzre (Nabi, 752/5)

Şair Ayasofya redifli gazelinde ise Ayasofya'yı mimari özelliklerinden ziyade, dini ve manevi boyutuyla ele alarak bu kutsal yapının Müslümanları birleştirici yönünü ortaya koyar. Nabi bu beyitleriyle yüzyıllar öncesinden bugüne Ayasofya'nın hep bir 'değer' olarak var olacağına da adeta projeksiyon tutar.

Nabi'nin Ayasofya Redifli Gazeli

Nabi'nin Ayasofya redifli gazeli 13 beyittir. Gazel remel bahrinin *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla yazılmış ve mürdef kafiye ile şiirin anlam dünyasına ahenk katılmıştır. Adı geçen metin, *Nabi Divanı'nın*, Ali Fuat Bilkan tarafından yayımlanan çalışmanın, 705 nolu gazelidir. Gazel, Nabi Divanı'nda yer alan birçok şiirine göre dil ve anlatım bakımından oldukça sade bir şekilde kaleme alınmıştır. Ayrıca Nabi bu gazelinde Ayasofya'nın etrafına yaydığı manevi iklimin herkes tarafından anlaşılması için, mümkün olduğu kadar, metaforik anlatımdan uzak durmuştur.

Şair gazelin ilk beytinde Ayasofya'nın o zamanın gönül ehli insanların ve rind meşreplilerin ramazan ayında bir araya gelme yeri olduğunu ifade eder. Tarihi bilgiler de zaten Ayasofya'nın cami olarak kullanılmaya başlandıktan sonra başta sultanlar olmak üzere halk tarafından bilhassa ramazan ayında çok tercih edildiğini tekrar doğrulamak gerekir. Dolayısıyla Müslümanlar için mümkün olduğu kadar ibadetin, birlik beraberliğin, yardımlaşmanın samimiyetle yapıldığı ay olan ramazan ayına şairin vurgu yapması tesadüfi değildir. Klasik Türk şiirine ait birçok metinde ramazan ayının şehirleri ve insanları değiştirdiğine dair çok sayıda tespit söz konusudur. Bunlardan yine Nabi'nin yaptığı göndermeler düşünüldüğünde, Ayasofya'dan bahseden Haşmet'in Ramazaniyesindeki bir beyti akla getirilmelidir. Şair, kendisi gibi Ayasofya'yı seven ve oradan ayrılmayan rind meşrep kişilerin oradaki hallerini, kendilerinden geçişlerini şu şekilde tasvir eder:

Bekleriz biz de Ayasofya'de küp dibini

Pay-i humdan geçemez camie varsa rindân

(Haşmet Külliyyatı, 20 /16) (Arslan, Aksoyak: 1994)

(Rind olanlar camiye gittiklerinde şarap küpünün dibinden vaz geçmezler. Öyle ki bizler de Ayasofya'ya gittiğimizde küpün dibini bekleriz.)

Bu verilerle şairin gazelin ilk beytinde Ayasofya'yı hem bir toplantı yeri olarak göstermesi hem de bu toplantıya gidenlerin rind meşrepli kişilerden seçmesi dikkat çekicidir. Bilindiği gibi rind kişiler dünya işleri ile meşgul olmazlar. Dolayısıyla Ayasofya'nın manevi anlamda gösteriş yapılacak bir yer olmadığı; ehl-i irfan, ehl-i dil olanların halka şeklinde oturarak zikir ü münacat ettikleri mübarek bir mekân olarak görülmesi

gerekmektedir. Nabi'nin bu ilk beytinde en belirgin olarak yârân, üns, rind kelimeleri arasında tenasüp sanatı düşünlülebilir:

Rûz-ı rûze cem olur rindân Âyâsufiyye'de
Halka-bend-i üns olur yârân Âyâsufiyye'de

(Ramazan günü rind meşrepliler Ayasofya'da toplanır. Ayasofya'da dostlar, samimiyetle toplanıp çepeçevre oturduklarında birbirleriyle yakınlık kurarlar.)

Şair Nabi, Ayasofya'yı Müslümanların kutsal bir mekânı olarak ifade ederken İnsanların Ayasofya'da dua etmeleri durumunda dualarının kabul edileceğini ve işlerinin kolaylaşacağını ikinci beytinde açıkça ifade eder. Genel olarak duanın kabul olacağı yerlerle alakalı mekân ayırımı din âlimleri tarafından yapılmamıştır. Bunun yanında Ka'be, Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevi, Mescid-i Aksa, Arafat gibi kutsal mekânlarda duanın kabul edileceği ifade edilmiştir. Nabi de Ayasofya'nın kutsiyetinden dolayı yapılan duaların geri çevrilmeyeceği görüşündedir. Bu yaklaşım da insanları Ayasofya'ya bağlayan mühim bir teşviktir. Beyitte müşkilât ile âsân arasında tezatlık söz konusudur:

Olmadın dest-i du'â-cünbân Âyâsufiyye'de
Müşkilât-ı halk olur âsân Âyâsufiyye'de

(Ayasofya'da dua için kalkan (hareket eden) eller boşa dönmezken, aksine Ayasofya'da halkın zor bildiği işler kolaylaşır.)

Nabi gazelin ilk beytinden itibaren Ayasofya'nın bir sosyalleşme mekânı olduğunu bu beyitte de tekrar vurgular. Şair topluma ait değişik konumdaki insanların Ayasofya'yı tercih etmelerine dolayısıyla buranın dönem itibariyle gözde mekânlar arasında olmasına işaret eder. Nabi'ye göre Kâbe, Mescid-i Haram, Kudüs gibi kutsal mekânlarda nasıl dünyaya dair her şey bir tarafa bırakılıp manevi havaya giriliyorsa Ayasofya'da da aynı iklimi bulmak mümkündür. Kutsal ya da dini metinlerde Ayasofya'ya ait böyle bir kayıt olmamasına rağmen Nabi'nin bu mabette, sufi meşrep insanların dünyadan el etek çekmelerine vesile olacağını söylemesi ilginçtir. Beyitte 'yeme içme fikri' ifadesiyle şairin dünyaya dair olanları kastettiği için istiareli bir söyleyişi olduğu görülür:

İtmek için fikr-i ekl ü şürbi hatırdan be-der
Akd-ı cem'iyet ider ihvân Âyâsufiyye'de

(Dostlar, yeme içme fikrini hatırdan çıkarmak için, Ayasofya'da toplanma konusunda sözleşirler.)

Nabi gazelin üçüncü beytinde sanatlı bir anlatımı tercih eder. Şair, insanın yapıp etmeleri, amelleri neticesinde kazanacakları üzerine gönderme yapar. Ayasofya insanların günahlarından arınma ve dua etmek için en fazla tercih ettikleri bir mekân olması hasebiyle dolup taşmaktadır. Bireysel olarak da insanlar bu mekânda huşu içinde dua ettikleri için burada yapılan ibadetler bir anaför gibi etrafa yayılmakta göğe kadar çıkmaktadır. Bu durum, dua edenlerin Rab karşısındaki istek ve serzenişlerindeki samimiyetleriyle doğru orantılıdır. *"Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme."* (Kehf, 18/28) *"Allah'tan insana doğru olan vahiy, insandan Allah'a doğru olan konuşma ise duadır. Dua, insanın kalbi yüksek bir duruma geldiğinde oluşur. Gerginlik biraz gevşeyip sabit hal arz ederse o zaman ibadet olur."* (İzutsu 1975: 183) Gazelde geçtiği gibi dua, müminde imanının, inancının etkisiyle gönlünden diline oradan da arşa yükselen etki gücü yüksek adeta 'büyülü' yakarışlardır. *"Du'âyı büyü sözleri içinde saymakla onu kötüleyici veya küçük düşürücü bir niyet gütmüyorum. Şayet büyü Kur'an'daki manasıyla alınırsa kötü bir şeydir. Ama burada büyüsel sözü ile kelimeleri, hedefinde ani tesirler icra edebilecek bir hal ve tarzda kullanma anlamını kastediyorum. İnsanın gergin halde (karşısındakine etki yapan, istenen sonucu alabilen) söylediği sözler, büyüleyici sözlerdir."* (İzutsu 1975: 185) Buradan hareketle Nabi'nin gazelinde dua eden nefeslerin feleği çevirmesi hatta bir tufana dönüşmesi tesadüfi bir kullanım değildir. Şairin beyitte amellerin dalgasının dualar ile feleği çevirdiğine dair mısraı ve Ayasofya'daki ibadet denizinin tufana dönüşmesine ait ifadelerinde mübalağalı bir anlatım tercih ettiği görülür. Beyitte geçen mevce, tufan, lücce kelimelerinde tenasüp düşünülebilir:

Mevce-i a'mâl ider enfâs ile çerhe su'ûd
Lücce-i tâ'at ider tufân Âyâsufiyye'de

(Amellerin dalgası nefesler (dualar) ile çarkı çevirir (gökyüzüne çıkar). Ayasofya'da, ibadet denizi (adeta) tufana dönüşür.)

17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu sıkıntılı bir süreç geçirmektedir. Buna rağmen geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi çok sayıda cami imarı da söz konudur. Nabi, İstanbul'da her ne kadar inşa edilmiş başka camiler olsa da ibadet için Ayasofya'yı tercih eden insan sayısının fazlalığını dikkatlere sunar. Ayasofya o dönemde de İslam ve ümmet adına önemli olduğu için halk tarafından fazlaca tercih edilen bir camidir. Bunun yanında bilinir ki kalabalıkla yapılan dualar daha makbuldür. Beyitte geçen Âyâsufiyye, câmî, ibâdet kelimelerinde tenasüp vardır:

Her ne denlü gayrı câmî'de ibâdet olsa da
Olur efvân yine sad-çendân Âyâsufiyye'de

(Her ne kadar başka camilerde ibadet olsa da Ayasofya'da yapılanlar diğerlerinden yüzlerce kat daha fazladır.)

Nabi aşağıdaki beyitte klasik Türk şiirinin üslup özelliklerine uygun olarak mecazlı bir söyleyiş sergiler. Şaire göre insanoğlu var olduğundan beri kendi yani nefsi ile mücadele etmektedir. Nabi mısralarıyla, Hazreti Peygamberin ümmetine, en büyük cihadın nefisle mücadele olduğunu ifade ettiği hadisi hatırlatır niteliktedir. Şair, Ayasofya'nın da bu mücadelede insanlara yardımcı olduğunu belirtir. Çünkü nefis-i emmare ile mücadele etmeye cihad-ı ekber denir. Şair, ibadet askerleri olarak nitelendirdiği insanların, nefsin heva ve heveslerinden arınmak, kemal adına yol almak için Ayasofya meydanına gelip dua ve ibadet ettiklerini belirtir. Malumdur, 'meydan' kavramı tasavvuf dilinde her tarikat için farklı manalarla kullanılır. Meydan mutasavvıf için mahabbet, vecd, zikir sahasıdır. Maşuk için de bir temaşa makamıdır. (Uludağ 2012: 248) Nabi'ye göre Ayasofya, teslimiyet ve şehadet makamına ulaşmak için kutsiyetinin ve ulûhiyetinin tesiriyle en samimi nefis terbiyesi mekânıdır. Şairin bu beytinde ibadet askerleri ile mecazlı bir söyleyiş sergilediği görülür:

Düşmen-i dîrîn-i nefis ile cihâd-ı ekbere
Leşker-i tâ'at bulur meydân Âyâsufiyye'de

(İnsanın kadim düşmanı olan nefis ile büyük savaş için, ibadet askerleri Ayasofya'da meydanı bulurlar.)

Ayasofya'da dönemin güzel sesli hafızları sürekli Kur'an-ı Kerim okumaktadır. Şair de cennet bülbüllerinin bile buraya geldiklerinde sustuklarını belirtir. Bugün Topkapı'da kutsal emanetlerin bulunduğu mekânda yirmi dört saat Kur'an-ı Kerim okunmaktadır. Mısır'ın fethinden sonra 'kutsal emanetler' İstanbul'a getirilir. Yavuz Sultan Selim tarafından başlatılan bu gelenek belli dönemlerde kesintiye uğrasa da aşağı yukarı 500 yıldır devam etmekte, yirmi dört saat kesintisiz Kur'an okunmaktadır. Bu beyitten yola çıkarak, Ayasofya'da da günün belli saatlerine hatta yirmi dört saat Kur'an-ı Kerim'in okunduğu tahmin edilebilir. Bu yüzden Nabi'nin de kendi yüzyılından aynı geleneğin zaten var olduğunu haber vermiş olma ihtimali dikkate değer bir husustur. Cennet bülbülleri, beyitte teşhisle ifade edilmektedir:

Andelibân-ı bihişti şerm ile hâmûş ider
Her taraf âvâze-i Kur'ân Âyâsufiyye'de

(Ayasofya'da her taraf Kur'ân sesi, (bu ses) cennet bülbüllerini utandırarak susturur.)

Dua ve istiğfar etmek Allah'ın kullarından istediği vazifelerdendir. Bununla ilgili çok sayıda ayet vardır: *(Ey Muhammed!) De ki: "Duanız olmasa Rabbin size ne diye değer versin! Siz yalanladınız. Öyle ise azap yakanızı bırakmayacak."* (Furkan, 25/77) *"Rabbimize alçak gönüllüce ve için için dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez."* (Araf, 7/55) Nabi de nefis mücadelesi yapan insanlar için Ayasofya'nın vesile olacağını ve samimi olarak bu kutsal mekânda insanlar Allah'a sığındıklarında ruhlarının arınarak çıkacaklarını beytinde ifade eder. Şairin "Ayasofya'da isyan gömleği" ifadesi istiareli bir söyleyişle kullanılır:

Ab-ı germ-i dîde vü sabun-ı istiğfâr ile
Pâk olur pirâhen-i isyân Ayasufiyye'de

(Ayasofya'da isyan gömleği, gözyaşının sıcak suyu ve istiğfar sabununu ile yıkanır tertemiz olur.)

Mekâna mana kazandıran insandır. Ayasofya da inşa edildiği ilk yüzyıllardan itibaren zaten insanların manevi huzuru buldukları bir ibadethanedir. Dolayısıyla mekânın ruhuna İslam'ın, imanın saf aynasının işlenmesi için burada yapılan secdelerde süreklilik olması gerekme-

tedir. Kulun Allah'ın huzuruna en yakın olduğu an olan secde, imanın en samimi ve teslimiyet anıdır. *"Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz."* (Hac, 22/77) Beyitten anlaşıldığı kadarıyla Ayasofya Müslümanların secde ettikçe rahatladığı, güzelleştiği bir mekândır. Bu durumda, ister istemez akla, Ayasofya'nın bugünkü hali gelmektedir:

Ferş-i berrâk-ı ruhâmın eyledükçe secde-gâh
Sâf olur âyîne-i imân Âyâsufiyye'de

(Mermerin berrak döşemesinde secde ettikçe, Ayasofya'da imanın aynası saflaşır, parlaklaşır.)

Nabi, Ayasofya'nın hem tarihi öneminden hem de Fatih Sultan Mehmet'in fetihten sonra Ayasofya'ya verdiği önemden dolayı buranın rahmet kapısı olduğunu ifade eder. Şair bu beytinde Ayasofya'nın İslami anlamda kutsiyetini belirtir. Ayrıca Nabi'ye göre, insanlar ister tek başına ister bir ibadethanede ibadet etsinler, esas olanın samimiyet olduğuna vurgu yapar. Dolayısıyla şaire göre Ayasofya'da samimi ve doğru bir şekilde yapılan dua, istiğfar ve ibadetler rahmetin deryası ile karşılaşacaktır:

Pişgâhında nevâl-i rahmeti hâzır bulur
Kim olursa sıdk ile mihmân Âyâsufiyye'de

(Her kim doğruluk ve samimiyetle Ayasofya'da misafir bulunursa, rahmetin ihsanını hemen önünde hazır bulur.)

Nabi gazelin bu beytinde yine Ayasofya'da yapılan ibadetlerin kıymetinin hiçbir şeyle ölçülemeyeceğini ifade eder. Şair, bu benzersiz dua ve ibadetlerin ölçüsünü, benzetmeli bir anlatımla, o dönemin en meşhur Mısır hasrını ile eş değer tutarak ifade eder:

Sahn-ı sâfında metâ-ı bî-dirig-i magfiret
Bûriyâ-yı Mısır ile yeksân Âyâsufiyyede

(Ayasofya'nın saf zemininde merhametin, bağışlamanın korkusuzca elde edilen metaı, eşsiz Mısır hasrını ile aynı derecede kıymetli olur.)

Nabi Ayasofya'yı samimiyetin, teslimiyetin, takvanın mekânı olarak göstermeye devam eder. Nabi, istiareli anlatımıyla bu beytinde aslında bir Müslümanda olması gereken davranışlara gönderme yapar. Şair, dünyanın faniliğinin farkında olarak, zaruri ihtiyaçları dışında olanlara iltifat etmeyenler ile Allah'ın yasakladıklarından kaçınanların Ayasofya'ya geldiğini ifade eder.

Zühd ü takvâ saf-be-saf tertîb idüb âlâyımı
Pîç-i nevbet gösterür unvân Âyâsufiyye'de

(Zühd ve takvâ Ayasofya'da kendi alayını/askerlerini dizer. Burada unvânla sıra alınmaz, esas olan zühd ve takvâdır.)

Nabi gazelin makta beytinde adını zikrederek Ayasofya'yı övgü dolu ve mübalağalı ifadelerle över. İstanbul'da, bir kandilin en parlak ışıklarının her gece etrafı aydınlatması gibi Ayasofya'nın manevi ikliminin de insanların gönlünü aydınlattığını ifade eder. Şairin değerlendirmesine göre, Ayasofya hiçbir mekâna değişilmeyecek şekilde insanların maneviyatına etki etmiştir.

Şeb-be-şeb mânend-i kindîl-i fûrûzân Nâbiyâ
İnşirâh-ı dil bulur insân Âyâsufiyye'de (Nabi, 705)

(Ey Nabi, her gece parlak kandillerin ışığının etrafı aydınlatmasına benzer şekilde Ayasofya da insanların gönlünü ferahlar.)

Sonuç

Ayasofya inşa edildiği tarihten itibaren siyasi, içtimai, dini özel öneme haiz bir mabet olmuştur. İstanbul'un merkezinde bulunan Ayasofya, Bizans devletinin elindeyken defalarca kuşatılmış fakat bir türlü fethedilememiştir. Başlangıçta kilise olarak inşa edilen bu kutsal mekân esasında tarihi boyunca hedef olmanın yanı sıra adeta Doğu ile Batı'yı karşı karşıya getiren bir davanın da adı olmuştur. Ayasofya'nın çehresi, Müslümanların İstanbul'u fethetmesiyle, Bizans İmparatorluğunu yıkmasıyla değişir. Fetihle beraber Osmanlı hâkimiyetine giren Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi ezan-ı Muhammediye'ye de kavuşması anlamına

gelir. Ayasofya'nın Müslümanlara ait bir mekân olması ümmet adına İslam hâkimiyetinin dünyaya adını duyurma noktasında da önemli bir dönüm noktasıdır. Aşağı yukarı beş yüz yıl Müslümanların ibadethanesi olarak hizmet veren Ayasofya fethin de emanetidir. Ayasofya, içinde kutsal olanla sanatsal olanın birleşip anlam kazandığı bir mabettir. Bu mabet İstanbul'un fethiyle yüzyıllarca Müslümanların ibadet ettiği bir mekân olma vasfı taşımışken, bugün adeta tekrar bu hedefe ulaşma umudunun da sembolü olmuştur.

Ayasofya'nın mimari özelliklerinin yanı sıra kutsiyeti, sanatın birçok alanına olduğu gibi şiire de tesir etmiştir. Nabi de Ayasofya'nın manevi yönüne Ayasofya redifli gazelinde yaşadığı yüzyılda yaptığı gözlemlerle yer vermiştir. Nabi gazelinin neredeyse bütün beyitlerinde Ayasofya'yı manevi rahmetin kilidini açan bir mekân olarak düşünür. Ayasofya bireysel olduğu kadar toplumu birleştiren, kaynaştıran yönü ile de gazelde dikkat çeker. Nabi'nin gazelinde anlattığı Ayasofya'nın İstanbul'un en parlak kandili olması, toplumu birleştirip, kaynaştırmasındaki etkinliği ile bugünlerdeki karanlık, soğuk ve ezansız hali arasında tezat teşkil etmektedir.

Kaynakça

- AKGÜNDÜZ, Ahmet; ÖZTÜRK, Said; BAŞ, Yaşar Baş (2006), *Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay.
- Buhari, Muhammed b. İsmâîl, (1413/1992), *Sahîhu'l-Buhârî, Mevsûatü's-Sitte, el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhuhâ*, İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yay.
- EYİCE, Semavi (1991), "Ayasofya", *DİA*, C.4, s. 206-210
- _____, (1986), *Ayasofya*, İstanbul: Yapı Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmetleri Yay.
- GÜÇ, Ahmet (1998), "Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları I*, 337-353.
- _____, (1988) "Mabet", *DİA*, C.27, s. 279.
- AKSOYAK, İ. Hakkı ve Mehmet Arslan (1994) (Haz.), *Haşmet Efendi: Haşmet Külliyyatı*, Sivas : Dilek Matbaası.

İZUTSU, Toshihiko (1975), *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

KARAKOÇ, Sezai (2011), *Dirilişin Çevresinde*, İstanbul: Diriliş Yay.

ULUDAĞ, Süleyman (2012), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yay.

<http://kuran.diyinet.gov.tr> (E.T.: 01.01.2018).